

VÄNDESTENAR OCH DRÅNGELYFT

Av Sven Rydstrand

Ur Hällungen 1960

FÖREKOMSTEN AV lyftstenar tycks vara ganska ringa i Bohuslän, vilket är litet egendomligt i ett så stenrikt landskap. Kan det möjligen vara så, att traditionerna om sådana stenar redan dött ut? I varje fall har undertecknad inte kunnat finna uppgifter om mer än ungefär ett tjug lyftstenar, sedan jag år 1956 satte i gång en undersökning i syfte att spåra upp dylika.

De stenar, som kommit i dagen, är huvudsakligen belägna i norra Bohuslän. Sålunda finns tre i Naverstad, en i Tanum, två i Kville, tre i Bro, tre i Brastad, två i Högas, en i Stenkyrka och två i Tegneby. Dessutom har traditioner bevarats om några försvunna stenar.

De allra flesta av de vid undersökningen tillfrågade personerna hade vare sig sett eller hört talas om lyftstenar eller vändestenar. Och detta trots att de hade intresserat sig mycket för sina socknars äldre kulturhistoria. En och annan kunde dock omtala att sådana stenar funnits, fast de i senare tid kommit bort. Sålunda berättade en person, som var född i Tegneby socken på Orust år 1882, att det i hans ungdom inte var ovanligt att unga pojkar, som ville pröva styrkan på varandra, gick omkring och försökte lyfta tunga gärdesgårdsstenar. När de fann en lämplig sten, gjorde de ett märke i denna, så att de kände igen den tills en annan gång. Men de måste alltid lägga stenarna tillbaka på sina platser i gärdesgården, och därför blev de med tiden bortglömda.

Andra har berättat, att det vid mitten av 1800-talet fanns s.k. "vännestenar" eller "vändestenar", d.v.s. det var rätt stora stenar, som många personer måste hjälpas åt för att kunna vända helt om. Sådant stenvärande roade man sig med för hundra år sedan, kanske särskilt på Orust. men även på andra håll i Bohuslän. Sålunda ligger en dylik sten på gården Prästebacka i Tegneby socken.

På flera håll i landskapet har jag träffat på äldre personer, som sagt sig minnas att deras föräldrar eller andra gamla omtalat bruket av lyftstenar eller vändestenar. Men de hade ett så dunkelt minne därav, att de inte med säkerhet kunde säga något om, var dessa stenar var belägna. Kanske någon, som läser dessa rader, kan ge några ledtrådar?

De i Kville socken påträffade lyftstenarna är belägna på gården Hjälpedsten, c:a en mil norr om Kville kyrka. De är kända sedan gammalt av både Kvillebor och närgränsande socknars befolkning under namn av "Rönninge-stenarna". Detta namn har de fått därav att de är belägna under ett högt berg, som kallas "Rönningeberget". Här ligger de i en gammal beteshage, som nu är igenväxt med träd men som för bortåt sjuttio eller åttio år sedan utgjorde en samlingsplats för ungdomen på de närliggande gårdarna. Den större av stenarna, som torde väga drygt 150 kg., kunde endast lyftas av starka pojkar. Den mindre stenen kallades för "fruntimmersstenen", ty den orkade även kvinnorna lyfta, trots att den troligen väger närmare 100 kg. Numera finns det knappast någon, som orkar lyfta dessa stenar.

Tanums sockens enda kända lyftsten ligger på en slät stenhäll av ett välbekant hällristningsområde. Några traditioner om denna sten finns knappast, men den kallas i orten för "morbrors sten", troligen efter en person, som i en gången tid orkat lyfta den.

Lantbrukaren Karl Johansson visar här de två lyftestenarna vid Hjälpedsten i Kville

Vid Östads gamla gästgivaregård i Bullaren fanns förr i tiden två fina lyftestenar. De låg på gårdsplanen. Här kom många resenärer, och de skulle ha tillfälle att pröva sin styrka. Lyftestenarna finns kvar, men de har

flyttats till Naverstads kyrka, där de ligger invid kyrkogårdsmuren, välkända av sockenborna, som ibland brukar försöka lyfta dem.

Den tredje lyftesten i Bullaren är belägen på den till Norge gränsande gården Vassbotten. Här var förr en rastplats vid överfarten till nabolandet, och det berättas, att det ännu för 40-50 år sedan kom starka personer dit och frågade efter lyftesten. Några orkade även lyfta den. Stenen är mycket rund och slät och torde väga bortåt 150 kg.

På Vese herrgård i Bro socken har funnits minst tre lyftestenar, av vilka dock numera en är sönderslagen. De två andra är belägna vid torpet Piggen, nära Brofjordens strand. Här brukade herrgårdsdrängarna vila under middagsrasterna, och då passade de också på att lyfta stenarna, ty herrgårdens ägare ville inte gärna ha någon dräng, som inte orkade lyfta dem. Än lever gamla herrgårdstorpä, som kan berätta därom.

Även på Röe, det gamla Hvitfeldtska godset i Bro, ligger en lyftesten. Den är belägen på en liten skogsbevuxen kulle litet söder om gårdshuset. Det berättas, att en av ägarna till gården vid mitten av 1800-talet, riksdagsman A. P. Hylander, inte anställde någon dräng, som han inte först "provat" vid lyftesten. Stenen anses väga c:a 100 kg.

Tjörns enda kända lyftesten är belägen tätt intill gårdshuset på gården Dyreby. Den är mycket stor och rund, och dess vikt är säkert över 100 kg. En tidigare gårdsägare, som dog på 1940-talet, orkade så länge han levde lyfta stenen, ty han hade tränat mycket. Men nu är det inte många på Tjörn som känner till denna sten.

Det berättas, att drängarna på Tånga gård i Högas socken vid slutet av 1800-talet brukade träna på att lyfta de tunga stenar, som ännu ligger ute vid Hafsten. Här visas ännu ett par runda och släta stenar, som brukar kallas för lyftestenarna.

De tre lyftestenarna på gården Östebo Brastad visas här av Knut Johansson

De intressantaste av de hittills kända lyftestenarna är de som finns i Brastads socken. De ligger alla i en rad på ett berg vid gården Östebo, c:a två kilometer öster om Brastads kyrka och ett stenkast från en mindre byväg. Befolkningen i orten känner mycket väl till dessa stenar och vet berätta om vilka personer, som orkat lyfta dem m.m.

Äldre personer benämner ofta dessa stenar "löttstenar" eller kallar dem för "drängelöft" (= så mycket som en bra dräng orkar lyfta). De ligger på en låg, slät bergsplatå och liknar vid hastigt påseende vanliga klumpiga gärdsgårdsstenar. Vid ett närmare studium av dem märker man dock, att de är mycket slitna och avrundade.

De är därför mycket svåra att fatta om och få ett säkert grepp på. Storleken är olika. Den största stenen skall enligt omdömesgilla personer väga närmare 300 kg. Den andra i ordningen anses väga omkring 200 kg, och den tredje beräknas hålla 150 kilos vikt. Den största stenen har en gång släppts så vårdslöst i berget, att den spruckit sönder. Sedan har den blivit lagad med cement. Men det har skett för mycket länge sedan, och numera minns ingen, vem som kunnat lyfta den så högt.

Gammalt folk i bygden vet berätta, att det ännu för 50-60 år sedan inte var så ovanligt att starka karlar samlades omkring dessa stenar t.ex. under helgerna för att pröva varandras styrka. Det lär ha funnits tämligen gott om starka män på den tiden. När de blev oeniga om vem som var starkast, gick de till lyftstenarna, där tvisten kunde avgöras. Den som var starkast, blev en högt ansedd man.

En nu åttioårig person, som är född på en gård i närheten av dessa stenar, har dock berättat, att det i hans ungdom inte var så värst många av de starka karlarna, som orkade lyfta den största stenen. Men en och annan tog den dock på raka armar, även om en mindre sten lades ovanpå. Detta ansågs emellertid för en ovanlig prestation, och numera torde det knappast finnas någon, som gör efter det.

Både, angående stenarna på Vese och Östebo, har det berättats, att när ägarna till större gårdar i trakten förr i tiden skulle anställa drängar, måste dessa först visa vad de dugde till genom att lyfta stenarna. Många tyckte på den tiden att det var en fördel med mycket starka drängar, som hade stora, grova nävar. Men så småningom kom man underfund med att sådana inte alltid var bäst som arbetare. Var den starke inte samtidigt utrustad med en någorlunda normal fattningsförmåga och uthållighet i arbetet, var det ju i alla fall ganska litet bevänt med hans styrka. Därför förlorade lyftstenarna så småningom sin betydelse.

Men som nöje och tidsfördriv har lyftstenarna ända tills för blott några få årtionden sedan varit livligt uppskattade. Både ungdomar och äldre har samlats omkring dem, och när någon har orkat lyfta en sten, har han blivit vederbörligen hyllad. Men sedan den moderna idrottsrörelsen tagit hand om ungdomen, har stenarna blivit bortglömda. I allmänhet vilar lyftstenarna på släta berghällar eller på ett underlag av andra, större stenar. På Östebo finns invid varje sten ett borrarat hål i berget. Vad dessa hål användes till, har ingen kunnat upplysa om.

Av det föregående framgår, att det har funnits två slags lyftstenar. Dels "drängalyften", som låg på herrgårdarna, dels sådana stenar, som var belägna invid gårdshusen på mindre ställen. Dessa senare låg där liksom ett slags vakthundar och skvallrade om vilka väldiga muskler och kraftiga nävar gårdsbonden hade. I gångna rårare tider hade säkert sådana stenar en mycket viktig uppgift. De kan därför lämpligen benämnas "skyddsstenar". Vassbottenstenen och Dyrebysten har varit sådana stenar, fastän de givetvis även har använts som tävlingsstenar.

Enligt berättelser på Orust och Tjörn skall det under gångna tider ha funnits många fler sådana skyddande lyftstenar på dessa öar. De låg där på gårdsplanen och varnade, när

rövare och lurendrejare kom. Och dessa förstod ofta signalen och gick förbi. Ty starka män har alltid respekt med sig.

Men i och med att de råa sederna med våldgästning o.dyl. upphörde, förlorade lyftestenarna också sin betydelse, och deras ursprungliga ändamål glömdes bort. Den gamle bonden på Dyreby var troligen den siste bohuslänning, som uppehöll traditionen med en lyftesten som skyddande makt på gården.

Men det var kanhända en tradition, som hade sitt ursprung mycket långt tillbaka i tiden, ja, kanske ända bort i den urgrå stenåldern.